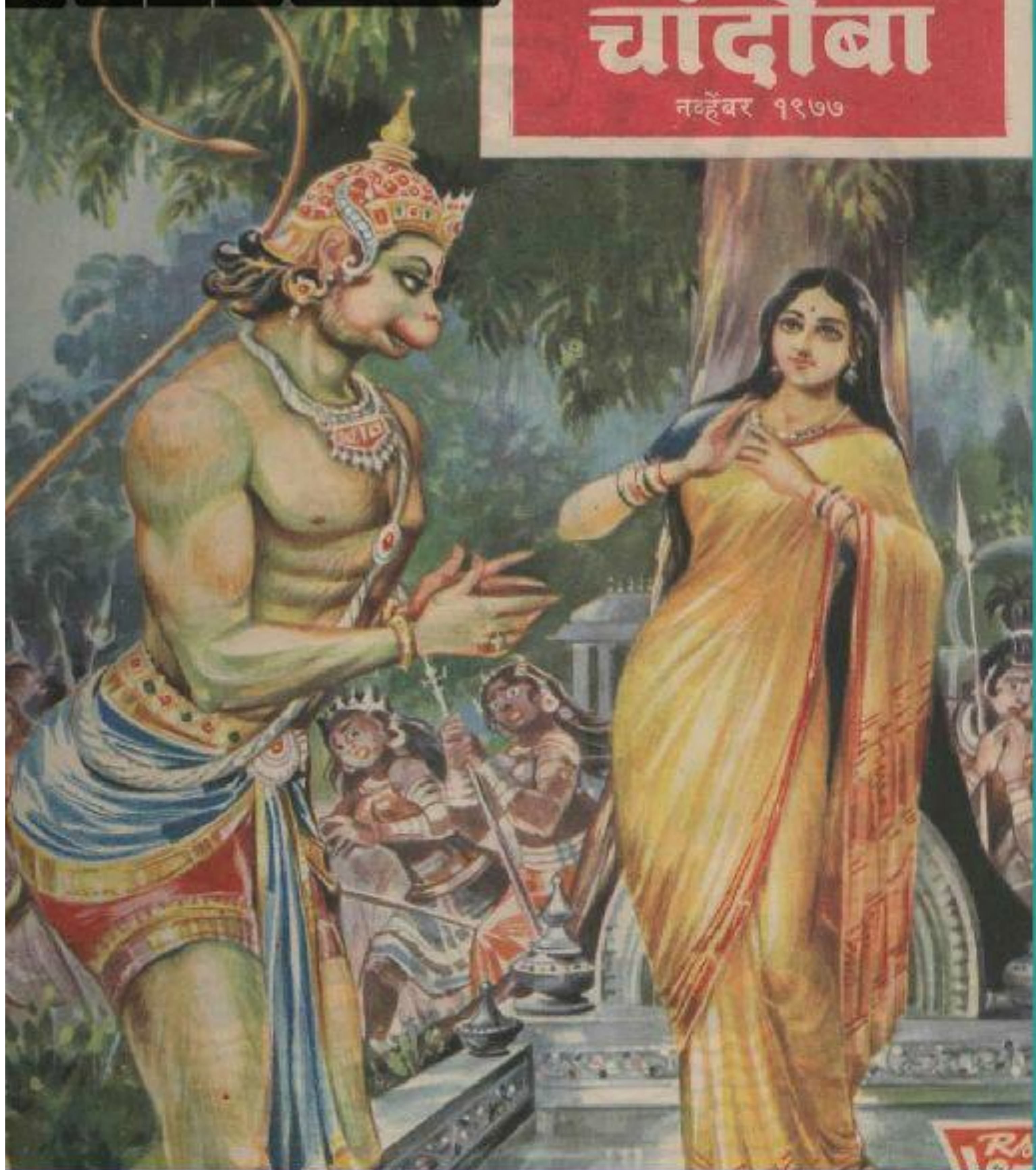

/ 68
चांदोबा
नव्हेंबर १९७७

अमरवाणी

धर्मात् प्रच्युत शीलम्हि,
पुरुषम् पाप निश्चयम्
त्यक्त्वा सुखमवाप्नोति
हस्ता दाशी विषम् यथा ॥ १ ॥

[धर्मच्युत आणि पाप करण्याचा (जणू) निश्चयच केला आहे अशा माणसाला सोडताना जो आनंद होतो तो हाताला-विळखा घालून बसलेल्या सापाला सोडल्यावर होणाऱ्या आनंदासारखा असतो.]

हिंसा, परस्व हरणे,
परदारा भि मर्शनम्
त्याज्य माहु र्दुराचारम्
वेश्म प्रज्वलितम् यथा ॥ २ ॥

[हिंसा, परधनअहरण आणि परस्त्रीगमन करणाऱ्या व्यक्तीला, आग लागलेल्या घराला जसे (आपण) सोडतो तसे सोडले पाहिजे.]

परस्वानाम् च हरणम्
परदारा भि मर्शनम्
सुहृदा मति शंकाच
त्रयो दोषाः क्षयावहाः ॥ ३ ॥

[परधनाचे अपहरण, परस्त्रीगमन आणि सुहृद मित्रांवरचा संशय हे तीन दुर्गुण (स्वतःला)

कावळा आणि घुबड

[५१]

दुष्ट मांजराच्या बोलण्यावर विश्वास करून मूर्ख ससा व तीतरपक्षी त्याच्याजवळ गेले. मांजराने दोघांवर एकदमच झडप मारली. त्याने एकाला आपल्या पंज्याने ठार केले आणि दुसऱ्याला आपल्या जबड्यात धरून खाऊन टाकले.

कावळ्याने ही गोष्ट सांगितली व म्हणाला–"दिवसा आंधळा असणाऱ्या घुबडाला तुम्ही आपला राजा केलेत. म्हणून रात्री आंधळे असणाऱ्या तुम्हांला अंधारात डोळस असणाऱ्या घुबडाच्या हाती मरणच लाभेल, एवढे निश्चित. म्हणून विचार करून पुढे काय करायचे ते ठरवा."

ते ऐकून पक्षी विचार करू लागले–'कावळ्याचे म्हणणे बरोबर दिसते आहे. आपण पुन्हा एकदा पक्ष्यांची सभा बोलावून आपला राजा कोण असावा, याचा निश्चय करू या.' असा विचार करून सर्व पक्षी आपापल्या घरट्याकडे निघाले.

तेव्हा, घुबडाची बायको नवऱ्याला म्हणाली–"दिलवरा! तुमच्या राज्याभिषेकाला कावळ्याने असा मोडता घातला आहे. सर्व पक्षी आपापल्या मार्गाने निघून गेले आहेत. परंतु कावळा एकटाच अजून येथे का आहे, नकळे. तर उठा तुम्हांला मी घरी पोचती करते."

ते ऐकून घुबड चिंतित होऊन कावळ्याला म्हणाले–"काय रे दुष्ट कावळ्या! मी तुझ्याविरुद्ध असे काय केले रे, तू माझ्या राज्याभिषेकाच्या ऐन वेळी असा मोडता घालायला? आजपासून तुझ्या जातीशी आमच्या जातीचे हाडवैर होणार! रान कापून जाळून टाकले तरी पाऊस पडल्यावर पुन्हा पालवी येऊन टवटवीत होते व

सर्वत्र हिरवळ होते. परंतु कठोर वचनांनी हृदयाला जी घरे पडतात ती कधी भरून येत नाहीत." असे सांगून घुबड आपल्या बायकोबरोबर आपल्या निवासस्थानाकडे निघून गेले.

त्यानंतर कावळा विचार करू लागला– 'आज मी कठोर वचन बोलून स्वतःवर फुकटचे शत्रुत्व ओढवून घेतले. स्थान, वेळ आणि परिस्थिती यांचा विचार केल्याशिवाय ज्या वायफळ गोष्टी बोलल्या जातात त्या स्वतःच्याच अहिताला कारण होतात. त्यात दुसऱ्याच्या मनाला दुखविणाऱ्या आणि त्याचे दोष दाखविण्यासाठी ज्या गोष्टी बोलल्या जातात त्या विष

किती ही शक्तिशाली किंवा विवेकशील असला तरी त्याने कोणत्याही परिस्थितीत जाणून बुजून कोणाशी वैर काढू नये. कोणी शाहणा माणूस विष उतरवायचा उपाय कळला म्हणून विषपान करील का? बुद्धिमानाने चारचौघां समक्ष केव्हा ही कोणाचा अपमान करू नये.'

स्वतःशी असा विचार करीत कावळा आपल्या घरट्याकडे निघून गेला.

घुबडाच्या राज्याभिषेकाला विघ्न आल्याचे ऐकून कावळ्यांचा राजा मेघवर्ण दुःखी होऊन म्हणाला–"हे फार वाईट झाले. आपल्या जातीशी कायमचे हाडवैर असलेली एक जात उभी झाली. राजनीतीन, चातुर्य वापरून किंवा लबाडी करून हुशार घुबडांच्या जातीशी पुन्हा मैत्री करून घेणे शक्य होईल का?"

"कां नाही? मागे ठकांनी एका हुशार ब्राह्मणाला फसवून त्याचा एक बोकड कसा बळकावला होता, ती गोष्ट तुम्हांला माहीत नाही का?" स्थिरजीवीने विचारले.

"ठक व ब्राह्मणाचा बोकड, ही गोष्ट ऐकू दे तरी." मेघवर्ण म्हणाला. तेव्हा स्थिरजीवीने ती गोष्ट सांगितली.

मित्रवर्मा नावाचा एक कर्मठ ब्राह्मण होता. माघ महिन्याची कडक थंडी पडली

आणि बारीक बारीक थेंब पडू लागले होते. तेव्हा त्या ब्राह्मणाने मेषयज्ञ करण्याचे ठरविले. यज्ञासाठी एक बोकड, आणण्यासाठी तो दूरच्या एका गावी गेला. त्या गावच्या एका श्रीमंत माणसाकडे जाऊन म्हणाला–"यजमान! येत्या अमावास्येला मेषयज्ञ करावा म्हणत आहे. त्या यज्ञासाठी एका बोकडाची गरज आहे. तरी आपण एक बोकड देण्याची कृपा करावी." तेव्हां त्या श्रीमंत गृहस्थाने एक मोठा गलेलठ्ठ बोकड दिला. ब्राह्मण त्या बोकडाला उचलून नेऊ लागला. पण बोकड नव्या अनोळखी माणसाबरोबर चालायला तयार होईना. म्हणून ब्राह्मणाने त्याला उचलून आपल्या पाठीवरून दोन्ही खांद्यावर धरून बसविले आणि दोन्ही हातांनी त्याचे पाय घट्ट धरून ठेवले आणि आपल्या गावी निघाला.

बोकडाने स्वतःला सोडवून घेण्यासाठी धडपड सुरू केली. तेवढ्यात तीन ठक तेथे आले. बोकडाला पाहून तो कसा पळवायचा

या गोष्टींचा ते विचार करू लागले. त्यांनी त्या ब्राह्मणाला फसवून तो बोकड बळकवायचा ठरविले. त्यांनी त्यासाठी एक युक्ती योजली आणि निरनिराळ्या वाटेने निघून गेले.

ब्राह्मण मोठ्या मुश्कीलीने थोडे अंतर चालून गेला असेल, एक ठक शेतकऱ्याचे सोंग करून येऊन म्हणाला–"अहो भटजी! आपण खाजऱ्या कुत्र्याला खांद्यावर उचलून काय नेता आहां? कोणी पाहिले तर काय म्हणतील? थोरामोठ्यांचं म्हणणं आहे की कुत्रा, कोंबडा व चांडाळ हे अस्पृश्य आहेत. तेव्हां आपल्या सारख्या थोर कर्मठ ब्राह्मणाने याला शिवता कामा नये."

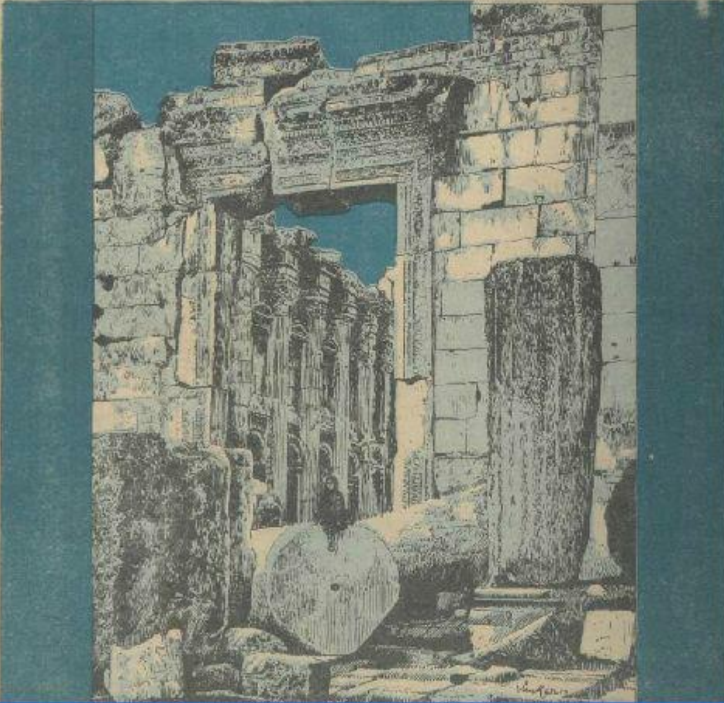
ब्राह्मणाने त्याला खिसकावून विचारले– "काय रे, मूर्खा! तू बोकडाला कुत्रा म्हणतोस? तुला दिसत नाही का?"

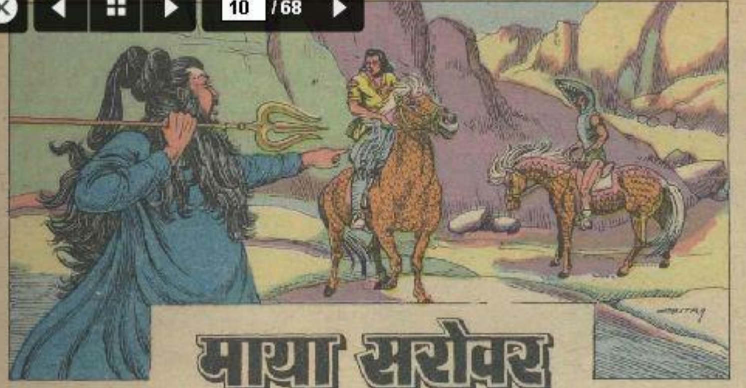
"गुरुजी! तुम्ही व्यर्थ कावता आहां. तुम्हाला हरकत नसेल तर न्या त्या घाणेरड्या कुत्र्याला, माझे काय जाते?" असे म्हणत तो ठक निघून गेला.

१८९. प्राचीन सीरियातील एक देऊळ

सीरियातील बल्बेक जवळचे हे "वाकस" देवालय सर्वांत सुंदर व कमी पडके आहे. या देवालयाच्या अगदी नजीकपर्यंत 'क्रूसेडरां'नी स्वाऱ्या केल्या होत्या, परंतु ते या देवालयाच्या वाटेस गेले नाहीत.

माया सरोवर

[२१]

[त्याचा हाडवैरी कृपाणजित ह्याचा जीवभक्षी वृक्षाने बळी घेतल्यानंतर जयशील सिद्धसाधकाबरोबर मायासरोवराच्या शोधार्थ निघाला. सर्पनखही त्यांच्या पाठोपाठ निघाला एका गुहेतून बाहेर येत असलेल्या वनमाणसाला जलग्रह नावाच्या पाण्यातल्या हत्तीने सोंडेत धरले असलेले त्यांना दिसले. पुढे–]

जलग्रहाला पाहून जयशील व सिद्धसाधकाला फार आश्चर्य वाटले. सर्पनख जलाश्वावरून उतरण्याचा विचार करीत म्हणाला–"जलशील व सिद्धसाधका! हा जलग्रह नावाच्या पाण्यात निवास करणारा हत्ती मकरकेतूचे वाहन असून त्याच्या अंगात फार शक्ती आहे. मकरकेतूने आपल्या शौर्यपराक्रमांमुळे मायासरोवरेश्वराकडून सेवकोत्तम ही पदवी संपादन केली आहे."

सर्पनखाने ते म्हटल्याबरोबर सिद्धसाधक "जय महाकाळ!" असा जयघोष करीत म्हणाला–"अरे, पाणमाणसा! तोंड बंद वर, पाहू! तो मकरकेतू किती शूर व पराक्रमी आहे, हे आम्हांला माहीत नाही असे समजू नकोस. माझे पुढे वाहन होणाऱ्या अशा वनमाणसाला ठार करायला निघालेल्या त्या हत्तीला पहिल्याने ठार करून त्यानंतर त्याच्या मालकाला महाकालाच्या पायांवर

बळी देणार आहे मी." असे म्हणत तो गुहेच्या बाजूला पळत जाण्यासाठी उभा राहिला.

"साधका, थांब, घाई करू नकोस!" असे म्हणत जयशील आपला जलाश्व त्याच्याजवळ नेऊन हलक्या बारीक आवाजात म्हणाला–"आपण माया सरोवरापर्यंत पोचायला उत्तम संधी चालून आली आहे. त्या मकरकेतूशी गोड बोलून आपण महाराजांना पळवून नेलेल्या त्या मायासरोवरेश्वराच्या जवळ पोचले पाहिजे. तू थोडा गप्प राहिलास तर!"

सिद्धसाधकाने वर उचललेला त्रिशूल खाली केला व म्हणाला–"तो मकरकेतू अजून जिवंत असेलच कशावरून? त्याच्या

खांद्याला मारलेला बाण यांच्या जखमामुळे तो केव्हांच मेला असेल. मालक मेल्यामुळे हा जलग्रह रानावनात व डोंगराळ प्रदेशात हिंडत असेल."

जयशील व सिद्धसाधक असे बोलत असता तिकडे गुहेच्या समोरच्या उघडचा मैदानात जलग्रह व वनमाणूस मोठमोठ्याने ओरडत परस्परांना ठार करण्यात मग्न होते. वनमाणूस जलग्रहाच्या सोंडेतून स्वतःची सुटका करून घेऊन त्याच्या मागच्या बाजूने जलग्रहाच्या पाठीवर चढले आणि आपल्या सुळ्यांनी हत्तीचे गंडस्थळ फाडू लागले. आणि त्याचबरोबर आपल्या बळकट हातांनी जलग्रहाची दोन्ही थोबाडे फोडू लागले. इतक्यात हत्तीने त्याला आपल्या सोंडेत धरून खाली ओढले व त्याला जमिनीवर पाडून पायाखाली दाबायला निघाला.

"साधका! हे दोन्ही रानटी प्राणी परपस्परांच्या जोडीचेच दिसत आहेत. कदाचित दोघे एकदम मरतील. मकरकेतू मेला असेल असे तू कां म्हणतोस? ते पहा, तिकडे गुहेच्या वरच्या बाजूला एक नाही, चौघेजण दगडावर उभे राहून जलग्रह आणि वनमाणसाची झुंज पहात आहेत." जयशील म्हणाला.

वळवून पाहिले. जयशीलने म्हटल्याप्रमाणे तेथे तिघेजण उभे होते. त्यांच्यापैकी एक त्याच्या कपड्यांवरून मकरकेतू असल्याचे साधकाने ओळखले. परंतु तेथल्या, मकरकेतु शिवाय न ओळखता येणाऱ्या दोघांपैकी एकजण आश्चर्याने आणि दुसरा भयभीत होऊन आ वासून पहात उभा राहिला.

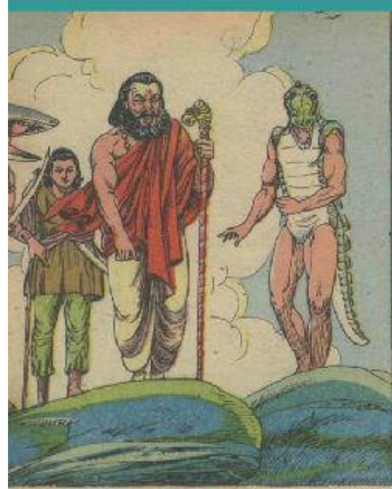
मकरकेतू सर्वांच्याकडे एकदां सहेतुक पहात, त्यांच्यापैकी एकजण जो अंगावर छान उपरणे टाकून, काळी लहानशी दाढी असलेला आणि हिरे माणके जडलेली सोन्याची मूठ असलेला एक दंड हातात धरून उभा होता त्याला म्हणाला–"वैद्य देव! जलाश्वावर बसलेला तो तरुण माणूस आहे ना, तोच जयशील! त्रिशूल हातात घेऊन जमिनीवर उभा आहे तो सिद्धसाधक आणि तो तिसरा दिसतोच आहे नाही का माझ्या अनुयायांपैकी एक, या सर्पस्वराचा मोठा भाऊ."

"मी आपल्या मोठ्या भावाला तो जिवंत असतां भेटू शकेन असे मला कधीच वाटले नाही." म्हणत सर्पस्वर निघालेला पाहून मकरकेतूने रागाने त्याचा हात धरून त्याला मागे ओढले व म्हणाला–"काय रे सर्पस्वरा! तुझं डोकं ठिकाणावर आहे का रे? तो जयशील व तो सिद्धसाधक ते दोघे

एका तऱ्हेने आपले शत्रूच आहेत. तरी मायासरोवरेश्वराच्या आज्ञेप्रमाणे आपण त्यांच्याशी गोडीगुलाबीनेच बोलायचे व वागायचे आहे. त्यासाठी काय करायचे ते थोडे सावधगिरीने विचार करून करायला हवे." या शब्दात थोड्या कडक शब्दात सर्पस्वराला दटावून, हिरेमाणके मढवलेला दंड हात असलेल्या व्यक्तीस म्हणाला–"वैद्यदेवा! तुम्हांला काय वाटते, बोलला नाहीत?"

ती वैद्यदेव नावाची व्यक्ति एकदां खालच्या बाजूला आश्चर्याने पहात म्हणाली–"मकरकेतू! तू त्या मैदानात काय होत आहे ते पाहिले नाहीस वाटते?

तुझे जलग्रह वनमाणसाच्या हातचा मार खाऊनच नव्हे तर तू म्हणालास त्या जयशीलच्या तलवारीचा मार बसल्याने जीव सोडणार की काय वाटते आहे !"

मकरकेतूने मैदानाकडे मान वळवून पहात म्हटले–"अरे हो की! मायासरोवरेश्वरा !" म्हणत मोठ्याने ओरडत खाली धावत उतरून जाऊ लागला. त्याच्या पाठोपाठ इतर लोक जाऊ लागले. त्यांच्यात एकजण सुमारे पंचवीस वर्षे वयाचा असेल. त्याच्या उजव्या तुटलेल्या पायाच्या जागी लाकडी पाय बसविलेला होता. तो एक जाडजूड काठी घेऊन तिच्या मदतीने हळहळू खाली उतरू लागला.

बाळगून घेण्याच्या विचारात सिद्धसाधक होता ते हत्तीसमोर टिकाव धरण्याची उमेद कमी होत गेलेली पाहून तो आपले त्रिशूल उचलून मैदानाकडे निघाला. जयशील त्याला सावध करीत म्हणाला–"सिद्धसाधका! आपल्याला या वेळी एकट्या मकरकेतूचाच नव्हे तर त्याच्या बरोबर आलेल्या आणखी तिघांचा सामना करावयाचा आहे, हे लक्षात ठेवून थोडा सावध रहा!"

"जयशीला! आपण या लोकात कोणाला भिण्याचे कारण नाही. साक्षात् महाकालाच्या दासाने स्वतःच्या हाताने दिलेली महा शक्तिशाली तलवार तुझ्या हातात असतां आणि माझ्या हातातल्या त्रिशूलाचा प्रताप सांगण्याची गरजच नाही, तुला!" सिद्धसाधक म्हणाला.

सर्पनख त्यांच्या पाठीमागून जलाश्वावरून येत मोठ्याने ओरडून म्हणाला–"ऐका हो! त्या दोन्ही पैकी तुम्ही पाहिजे तर त्या वनमाणसाला ठार करा, परंतु त्या जलग्रहाच्या जिवाला धक्का पोचेल, असे काही करू नका. त्याचा मालक शूर व पराक्रमी आहे."

"तू म्हणतोस त्या शूर व पराक्रम्याला मी आपल्या त्रिशूलाने ठार करून त्याचे

गप्प रहा!" असं म्हणत साधक दात ओठ चावीत "जय महाकाल!" असे म्हणत पुढे धावला.

तो झुंजत असलेल्या क्रूर जनावरांच्या अगदी जवळ पोचायच्या आत जयशील जलाश्वावर त्या जनावरांच्या अगदी जवळ पोचला आणि जमिनीवर चित्त पडलेल्या वनमाणसाला जलग्रह सोंडेने धरणार इतक्यात त्याच्या त्याने सोंडेवर. तलवारीच्या मुठीने जोराने मारले. त्या धक्क्यामुळे जलग्रह थोडा चवताळून ओरडला आणि जयशीलला धरायला पुढे सरसावला. परंतु जयशीलने शिताफीने जलाश्वाला चटदिशी जलग्रहाच्या बाजूला नेऊन जलाश्वावरून हत्तीच्या पाठीवर उडी मारली.

तेव्हा जलग्रह त्याचा शत्रू वनमाणसाला सोडून जयशीलला आपल्या सोंडेने धरण्याची खटपट करू लागला. तो सोंड मागे बाजूला वळवून जयशीलला धरण्याची खटपट करीत असतां जयशीलने डाव्या हाताने त्याची सोंड घट्ट धरून उजव्या हातातल्या तरवारीच्या मुठीने गंडस्थल बडवू लागला.

त्याच वेळी मकरकेतू तिकडे धावत आला. त्याला पाहतांच जयशील त्याला म्हणाला–"केतू! पहिल्याने तुझ्या या जलग्रहाला ठार करून नंतर तुझ्या समाचाराला येतो. तुझ्यासाठी मी आणि हा

साधक रानोमाळ हिंडत किती कष्ट सहन केले आहेत?"

"जयशीला! तुला पुण्य लागेल, जलग्रहाला ठार करू नकोस! या क्षणापासून आपण दोघे मित्र झालो. तुला मायासरोवराकडेजाण्याची वाट पाहिजे आहे, आणि तेथे पोचावयाचे आहे, होय ना? ती वाट मी दाखवितो." मकरकेतू म्हणाला.

ते ऐकतांच जयशील जलग्रहाच्या पाठीवरून उडी टाकून खाली आला व म्हणाला–"मला फक्त मायासरोवराला जायची वाटच नव्हे, तर तेथे बंदीस्त असलेल्या कनकाक्ष महाराजांच्या राज-

तरी गुहेत बांधून बंदी करून ठेवून, तुझ्याबरोबर आलेले हे मित्र आहेत त्यांच्या द्वारे मायासरोवरेश्वर कोठे आहे त्याची माहिती काढून घेतली तर कसे होईल?"

मकरकेतू काही उत्तर देणार तेवढ्यात साधक मोठ्याने म्हणाला–"जय महाकाळ!" आणि जयशीलाला पुढे म्हणाला–"तू म्हणतो आहेस ते काम फारच चांगले होईल! हा पळून जाऊ नये म्हणून याची शेंडी आणि केस कापून याला याचे हात पाय बांधून गुहेत फेंकून देऊ या, आणि या तिघांना वनमाणसाला आहारासाठी त्याच्या पुढे टाकू या." असे म्हणत वनमाणसाच्या छातीला कान लावूनं ऐकून आणि त्याची नाडी पाहून म्हणाला–"हे मेले नाही, पण त्या पाण्यातल्या हत्तीचा मार खाऊन बेशुद्ध होऊन पडलं आहे. कोठे आहेस रे जलपक्षा सर्पनखा! धाव लवकर आणि कोठून तरी पाणी किंवा काहीतरी कापड पाण्यात खूप भिजवून घेऊन ये!"

सर्पनखाला अनावर राग आला, परंतु तो आवरून त्याने त्याची काय आज्ञा आहे या हेतूनें मकरकेतूकडे पाहिले. ते ओळखून सिद्धसाधक त्रिशूल घेऊन त्याच्या जवळ येऊन

मी! हं, तर चल आटप काम!"

मकरकेतू आतां एक शब्द देखील बोलल्याशिवाय गप्प उभा राहून किंकर्तव्य विमूढ स्थितीत असलेला पाहून सर्पनख लगेच निघाला आणि थोड्याच अंतरावरच्या ओढ्याकडे गेला. सिद्धसाधक मकरकेतूजवळ जाऊन म्हणाला–"काय रे केतू! तू आपल्याबरोबर आणखी तिघां पाणमाणसांना आणलं आहेस वाटतं?" असं म्हणत पुढे येत असलेल्या त्या तिघांना पाहून त्याने विचारले–"आश्चर्यच आहे, आणखी बरोबर एक लाकडी पाय घालून चालणाऱ्या लंगड्याला कशासाठी आणला आहेस?"

मकरकेतू म्हणाला–"साधका! तो आमच्या सारखा मायासरोवरात जन्माला येऊन वाढलेला नाही. तुमच्या सारखाच माणूस आहे. तो सुद्धा त्याला शक्य होईल तितका प्रयत्न करून तुमच्या कनकाक्ष महाराजांच्या मुलांना शोधत निघाला आणि रानांत वाघाशी झुंज झाल्यावर एक पाय घालवून बसला. त्याचे नाव मंगलवर्मा आहे."

"हिरण्यपूरच्या सेनापतींचा मुलगा मंगलवर्मा? जयशीलबरोबर प्रतिस्पर्धा करायला निघाला आणि वाघांसमोर टिकाव न लागल्याने भित्र्यासारखा पळालेला मूर्ख?" म्हणत सिद्धसाधक आश्चर्याने म्हणाला–"जयशीला, पाहिलंस,

हा लाकडी पाय घालून आलेला मंगलवर्मा आहे रे! ओळखलंस का?"

जयशीलने त्यापूर्वीच मंगलवर्माला ओळखले होते. परंतु मकरकेतू ज्याला 'वैद्यदेव' म्हणत होता त्या व्यक्तीला ओळखून आश्चर्यचकित झाला. मनात म्हणाला–"हा तर देवशर्मा!" आणि तोंडाबाहेर तो शब्द पडू न देता, ते ओळखलेल्या वैद्यदेवाला त्याने हळूच खूण केली की तुला मी ओळखले असल्याचे दाखवू नकोस?"

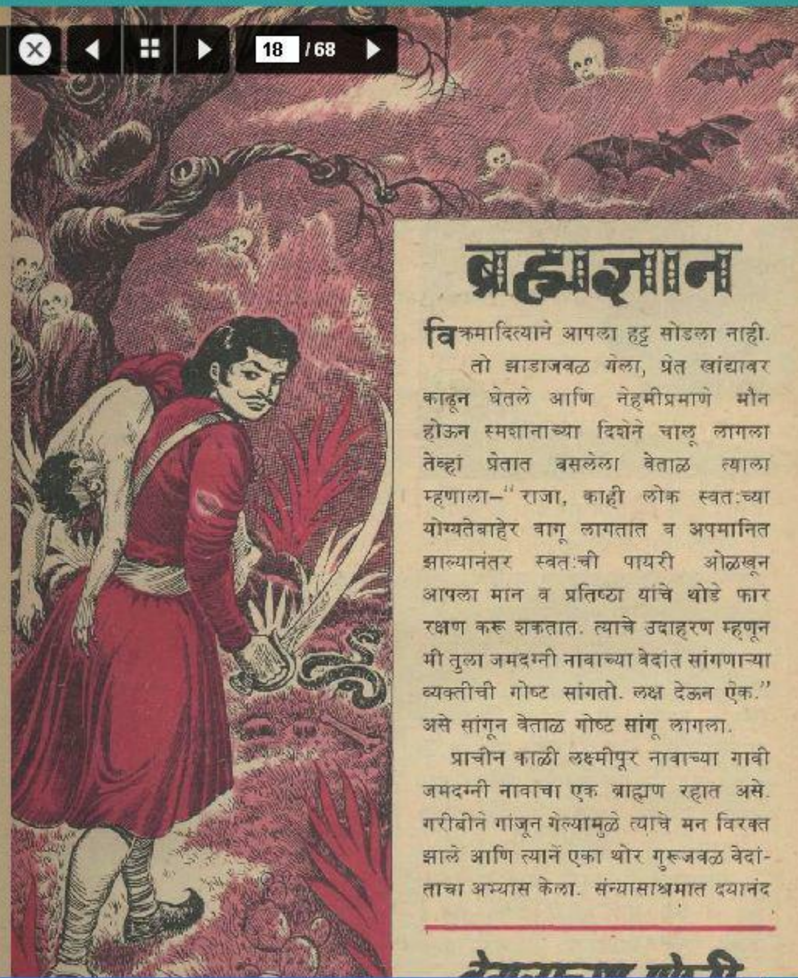
पाण्यासाठी ओढ्यावर गेलेला सर्पनख एक कापड भिजवून घेऊन आला आणि सिद्धसाधकाला त्याने ते दिले. साधकाने घाईघाईने ते पाणी नेऊन वनमाणसाच्या डोक्यावर पिळले व तळहाताने त्याच्या डोक्यावर जोराने थापटी मारून मोठ्याने ओरडला–"अरे वनमाणसा, तू खात्रीने जिवंत आहेस. ऊठ, ऊठ! या साधकाच्या तोंडातुन निघालेली गोष्ट कधी खोटी ठरणार नाही!"

उघडले व चारी बाजूला एकदा पाहिले. नंतर दूर ओढ्याच्या काठी सोंड वर करून उभा असलेल्या जलग्रहाला पाहिले आणि मोठ्याने आरोळी ठोकून उठू लागले.

सिद्धसाधक त्याचा खांदा धरून त्याला थांबवीत म्हणाला–"अरे वनमाणसा! शांत हो! मी तुला प्राणदान दिले. या क्षणापासून तू माझा दास झालास, माझे वाहन झालास बरे का!"

वनमाणूस उठून उभे राहून डोळे वटारून, दात किचकिचावून सिद्धसाधकावर झडप घालणार इतक्यात साधकाने त्याच्या कपाळावर जोराने एक चापट मारली. ती चापट मर्मीच बसली, इतकी की वनमाणूस थोडी कळ सोसून मागे फिरले व पळून जाण्याच्या बेतात पुन्हा मागे वळले व सिद्धसाधकाच्या समोर उपडे हात वर करून पडून राहिले. सिद्धसाधक स्वतःचा आनंद आवरू शकला नाही आणि आनंदाच्या भरात पोट धरून हसू लागला. (क्रमशः)

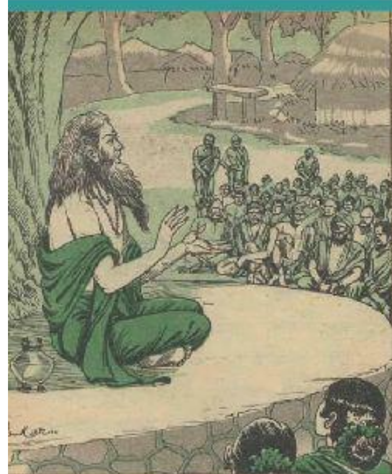

ब्रह्मज्ञान

विक्रमादित्याने आपला हट्ट सोडला नाही. तो झाडाजवळ गेला, प्रेत खांद्यावर काढून घेतले आणि नेहमीप्रमाणे मौन होऊन स्मशानाच्या दिशेने चालू लागला तेव्हा प्रेतात बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला–"राजा, काही लोक स्वतःच्या योग्यतेबाहेर वागू लागतात व अपमानित झाल्यानंतर स्वतःची पायरी ओळखून आपला मान व प्रतिष्ठा यांचे थोडे फार रक्षण करू शकतात. त्याचे उदाहरण म्हणून मी तुला जमदग्नी नावाच्या वेदांत सांगणाऱ्या व्यक्तीची गोष्ट सांगतो. लक्ष देऊन ऐक." असे सांगून वेताळ गोष्ट सांगू लागला.

प्राचीन काळी लक्ष्मीपूर नावाच्या गावी जमदग्नी नावाचा एक ब्राह्मण रहात असे. गरीबीने गांजून गेल्यामुळे त्याचे मन विरक्त झाले आणि त्यानें एका थोर गुरूजवळ वेदांताचा अभ्यास केला. संन्यासाश्रमात दयानंद

हे नाव ग्रहण केले व विचार केला की आपल्या या ब्रह्मज्ञानाचा उपदेश आपल्या गावकऱ्यांना करून त्यांचा उद्धार केला पाहिजे. असे ठरवून तो आपल्या गावी परतला.

आपल्या गावातला एक उडाणटप्पू मुलगा एक ब्रह्मज्ञानी होऊन परतलेला पाहून गावकऱ्यांनी त्याचा यथायोग्य आदरसत्कार केला. दररोज संध्याकाळी गावातल्या देवळात त्याचे प्रवचन होऊ लागले. त्याच्या विद्वत्तेचा व ब्रह्मज्ञानाचा परिणाम गांवकऱ्यांवर फार पडला.

मानवाच्या आयुष्याचे ध्येय परमात्मा असे जे ब्रह्म आहे त्यात विलीन होणे हे आहे. फक्त मानवालाच ते शक्य होते, गुरफटून राहण्यापेक्षा ईशचिंतनातच आपला वेळ घालविला पाहिजे. काम, क्रोध आदी षड्रिपूंना जिंकले पाहिजे. सर्व वेळ आध्यात्मिक कार्यात खर्च केला पाहिजे. तो निरनिराळी उदाहरणे व कथा सांगून आपली प्रवचने खूप रंगवीत असे. अशा तऱ्हेने दयानंदस्वामीची ख्याती जवळपासच्या पंचक्रोशीत खूप पसरली.

दयानंदाच्या प्रवचनांचा परिणाम असा झाला की गावकऱ्यांनी पोटापाण्यासाठी करावी लागणारी कामे कमी केली आणि पूजा, अभिषेक आणि भजनपूजनात जास्त मग्न होऊ लागले.

त्या गावात आधुनिक विज्ञानशास्त्राचा अभ्यास केलेला रघुनाथ नावाचा एक सुसंस्कृत माणूस होता. त्याला हे सर्व आवडले नाही. त्याने दयानंदस्वामीला भेटून विचारले–"लोक अकर्मण्य झाले आणि सर्वत्र आळसाचे राज्य पसरले तर जगाची कामे होणार कशी? भक्ती असावी परंतु नित्यनियमित कामेदेखील होत राहिली पाहिजेत." परंतु दयानंदस्वामीने त्याला असे सांगून गप्प केले की, जो देवाची मनोभावे सेवा करतो, त्याला देव कोणतीही उणीव भासू देत नाही. परंतु रघुनाथला ते कसे पटणार? गाव-

[illegible] टाकून त्यांना आळस सोडून आपली सर्व ऐहिक कर्तव्ये पुरी करण्यासाठी जरूर तो प्रयत्न करण्याचे त्याने मनाशी ठरविले. परंतु दयानंद गावात असेपर्यंत ते शक्य नाही हे ओळखून त्याने दुसऱ्या गावातील आपल्या मित्रांना सांगून दयानंदला त्यांच्या गावी निमंत्रण देवविले. दयानंदस्वामीने मोठ्या आनंदाने त्या गावी प्रस्थान केले.

दयानंद गाव सोडून गेल्याबरोबर रघुनाथने एका माणसाला देव अंगात आल्याचे सोंग करायला सांगितले. त्या माणसाने देव अंगात आल्यावर गांवकऱ्यांना सांगितले की ज्याच्या शेतात सर्वोत्तम पीक निघेल, देव त्याला प्रत्यक्ष दर्शन देणार आहे. त्याचा परिणाम असा झाला की गावकरी आळस सोडून कामाला लागले. प्रत्येकाला वाटे की देवाचा साक्षात्कार आपल्यालाच घडला पाहिजे. त्या वर्षी शंभुदास नावाच्या शेतकऱ्याचे पीक सर्वोत्तम निघाले.

कापणी होऊन जेव्हा भात घरी आले त्याच्या दुसऱ्या दिवशी एक ब्राह्मण शंभुदासच्या घरी भिक्षेला आला. शंभुदासाने भरपूर भिक्षा घातली. ब्राह्मणाने प्रसन्न होऊन आशीर्वाद दिला की शंभुदासाला दीर्घ आयुरारोग्य लाभेल व लक्ष्मी सदैव त्याच्या घरी नांदेल.

त्या ब्राह्मणाला रघुनाथ गावाच्या वेशीवर भेटला व त्याने उत्तम प्रकारे कामगिरी बजावल्याबद्दल त्याला इनाम

दिले. त्यानंतर रघुनाथाने शंभुदासाच्या घरी येऊन त्याला एक अद्‌भुत चमत्कार घडल्याचे सांगितले.

शंभुदासाने कुतूहलाने विचारले—"असा काय चमत्कार घडला हो? ऐकू द्या तरी!"

रघुनाथ सांगू लागला—"मी आता थोड्या वेळेपूर्वी गावाच्या वेशीवर एका तेजःपुंज ब्राह्मणाला पाहिले. मी नमस्कार केला तेव्हा ते म्हणाले—'तुमचं गाव मला फार आवडलं, कारण येथे सर्वच लोक खूप मेहनत करून काम करताना दिसले.' मी त्यांना त्याचे कारण सांगितले आणि असे ही सांगितले सर्वांत उत्तम

आणि तो ईश्वराचा साक्षात्कार व्हावा म्हणून वाट पहात आहे. तेव्हा ते म्हणाले—'मेहनत हीसुद्धा पूजाच आहे. शेतकरी शेतात काम करतो म्हणजे भूदेवीची पूजाच करतो. त्याच्या भक्तीबद्दल प्रसन्न होऊन अन्नपूर्णेने उत्तम पीक दिले. आजच त्याला देवाचा साक्षात्कार झाला आहे.' ते ऐकून मी चकित होऊन त्यांना विचारणार होतो की त्या साक्षात्काराची गोष्ट त्यांना कशी कळली? परंतु पापणी लवण्याच्या आत तो ब्राह्मण अदृश्य झाला. हा चमत्कार घडल्यावर मी विचार केला की येऊन तुम्हांला विचारावे की देवाचा साक्षात्कार तुम्हांला आज झाला होता का?"

तेव्हा शंभुदासाला वाटलं की आपल्या घरी आज भिक्षेसाठी आलेला ब्राह्मण देवच होता तर! त्याने तोच ब्राह्मण भिक्षा मागण्यासाठी आल्याचे सांगितले.

ती बातमी गावभर पसरली. देवाची वाणीच शंभुदासाने ऐकली होती. शेतात काम केल्याने अन्नपूर्णा प्रसन्न होते. सर्व गावकरी देवाच्या त्या वाणीवर विश्वास करू लागले. आणि अंग मोडून शेतकाम करण्याचे त्यांनी ठरविले.

काही महिन्यांनी दयानंदस्वामी आपल्या गावी परतले. त्यांना हे पाहून वाईट

वेळ द्यायचे सोडून पुन्हा ऐहिक कर्मात गुंतलेले आहेत. त्यांनी पुन्हा आपल्या प्रवचनाला सुरवात केली. परंतु त्यांचे पहिलेच प्रवचन चालू असता रघुनाथने त्यांना प्रश्न विचारून पुरेसे करून सोडले. त्याने स्वामीजींना पहिला प्रश्न केला—"स्वामीजी! इतके मोठे जग पडले आहे, ते सोडून तुम्ही याच गावी प्रवचन करायला कसे काय आलात?"

"का, हे माझं जन्मस्थान आहे!" दयानंदस्वामींनी सहजी उत्तर दिले.

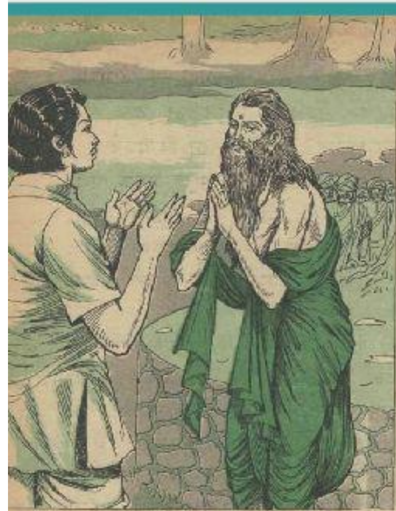
"म्हणजे तुम्हांला तुमच्या गावावर मोह व आसक्ती आहे. जर तुमच्या सारख्या थोर ब्रह्मज्ञानी पुरुषांना मोहापासून मुक्ती मिळाली नाही तर आमच्या सारख्या सामान्य जनांना ते कसे काय शक्य होईल?" रघुनाथाने विचारले.

"तसं म्हणशील तर मला अमुक अशा गावाचा मोह आहे, असे मुळीच नाही. मला कोठे तरी सुरवात करायला हवीच, नाही का?" दयानंदांनी आपली बाजू संभाळण्याखातर असे म्हटले.

"तुम्ही म्हणता इच्छा आणि वासनावर विजय मिळविला पाहिजे. मग तुम्ही म्हणलात तीसुद्धा तुमच्या मनातली एक इच्छाच तर आहे. अशी इच्छा करणे बरोबर आहे का?" रघुनाथने विचारले.

"निस्वार्थ बुद्धीने इच्छा करणे चुकीचे होणार नाही." दयानंद म्हणाले.

"तुमचं हे म्हणजे बरोबर आहे, तर या गावातले लोक जी अंगमेहनत करीत आहेत ती स्वतःच्या स्वार्थासाठी आहे असे कसे म्हणता येईल? ते आपल्या आई-वडिलांसाठी, बायका मुलांसाठी काम करीत आहेत. कोणी व्यक्ती दुसऱ्या एका व्यक्तीच्या सुखासाठी सेवा भावनेने काम करीत असेल तर ती ईश्वराची सेवाच नव्हे का? शेतात राबल्याने जो शरीर कष्ट होतो त्यामुळे परमार्थच होतो. ही ईश्वरसेवा नव्हे का?" रघुनाथने विचारले.

हे सर्व प्रश्न ऐकून दयानंदस्वामी संतापून म्हणाले–" तू आपल्या वितंडवादाने देवाची निंदा करीत आहेस. तुझ्यासारख्या मूर्खाच्या नादाला लागूनच लोक बिघडत चालले आहेत."

"तुम्ही षड्रिपूंना वश केलेत, परंतु तुमचे म्हणणे कोणी मान्य केले नाही तर तुम्हांला असा क्रोध कां येतो? आम्ही सर्व मेहनत करून, जी मिळकत होते तिच्यातील काही भाग तुमच्या सारख्यांना दान धर्म करण्यासाठी काढावाच लागतो. तेव्हां तुम्ही सांगू लागलात की आम्ही आपली सर्व कामे सोडून टाळकुटीत बसावे तर त्याबद्दल आम्हा सामान्य लोकांना किती राग यायला हवा, तुम्हीच विचार करा." रघुनाथ थोडासा त्वेषानेच म्हणाला.

दयानंदांजवळ या प्रश्नाचे उत्तर नव्हते. ते नरमले व हात जोडून नमस्कार करीत ते रघुनाथाला म्हणाले–"हे पहा, आजपर्यंत माझी समजूत होती की मी ब्रह्मज्ञानाचा अभ्यास करून वेदांताचे सार ओळखले आहे व प्रजेची थोडी फार सेवा करू शकेन. परंतु आतां माझा भ्रम दूर झाला आहे. माझं ब्रह्मज्ञान कोरेच ठरले आहे. मी यापुढे संन्यास आश्रमाचा त्याग करून सामान्य मानव जीवित जगण्याचा यत्न करीन."

रघुनाथाने त्यांना निराश न होता, गावातल्या मुलांना शिकविण्याचे काम ... साठी गावकऱ्यांकडून आवश्यक सर्व तजवीज करून दिली.

येथवर गोष्ट सांगून वेताळ म्हणाला–"राजा! आपल्या अर्धवट वेदांताच्या भांडवलावर प्रजेला फसविणाऱ्या दयानंदाला मार्गावर आणून रघुनाथाने त्याला कर्मयोगी कां केले आणि त्याच्या उदरनिर्वाहाची व्यवस्था कां करून दिली? तर्क करून त्याचा पराभव केला यासाठी का? की त्याच्या विद्वत्तेबद्दल त्याच्या मनात जो थोडा आदरभाव उत्पन्न झाला होता त्यामुळे? या प्रश्नांचे समाधानकारक उत्तर माहीत असून तू दिले नाहीस तर, तुला माहीतच आहे, तुझ्या डोक्याची शंभर शकले होऊन तुझ्याच पायांवर लोळू लागतील."

विक्रमादित्य म्हणाला–"रघुनाथाने जमदग्नीच्या उदरनिर्वाहाची व्यवस्था केली त्याची अनेक कारणें आहेत. पहिले कारण म्हणजे, जमदग्नीचे त्याच्या जन्मस्थानावर अपार प्रेम होते. त्या गावातच त्याला कळून आले की तो लोकांना कितीही ब्रह्मज्ञान सांगत असला तरी स्वतः कोरडा पाषाणच राहिला. त्याच्या सारख्या विद्वानाला मुलांना शिकविण्याचे काम देणे ही एक शिक्षाच म्हणावी लागेल. परंतु त्यानंतर दुसऱ्या गावात जाऊन आपल्या कोऱ्या ब्रह्मज्ञानाचा प्रचार करायला तो गेला नाही, हा फायदा झाला. म्हणूनच रघुनाथाने त्याला शिकविण्याचे काम देऊन गुंतविले होते. ज्या गावात जमदग्नी एक उडाणटप्पू मानला जात होता तो पुढे संन्यासी होऊन कोरा वेदांत सांगू लागला व लोकांना आळशी अकर्मण्य करू पहात होता. त्याच गावात शिक्षक म्हणून लोकादरास पात्र झाला हा त्याचा उद्धारच झाला."

अशा तऱ्हेने राजाचे मौन भंग होताच वेताळ प्रेतासह नाहीसा झाला आणि पुन्हा झाडाला जाऊन लोंबकळू लागला.

(कल्पित)

विस्तवाची धग

गोपाळ राजा महेंद्रवर्मा याच्या दरबारातला एक विदूषक होता. तो फार हुशार व मस्कऱ्या होता. म्हणून महेंद्रवर्माच्या दरबारात नेहमी आनंदी वातावरण असे. राजा आपल्या विदूषकाला फार मान देई आणि कधी कधी त्याचा सल्ला घेत असे. त्याच्या गैरहजेरीत राजाला मुळीच करमत नसे.

हे सर्व असले तरी गोपाळच्या अंगात एक दुर्गुण होता. हात राखून त्याला खर्च करण्याची संवय नव्हती. तसा त्याला पगार चांगला मिळत होता. शिवाय त्याला पुष्कळ इनामे व बक्षिसे मिळत. परंतु त्याच्या हात नेहमी रिकामाच राही.

दिवाळीचा सण जवळ येत चालला होता. त्याला आपल्या जावयाला दिवाळसणासाठी बोलावणे आवश्यक होते. म्हणजे अहेर करायला हवा, पंचपक्वान्नांची जेवणे व्हायला हवीत. परंतु सर्व पगार पंधरादिवसातच संपून गेला आणि तो अक्षरशः 'ठणठण गोपाळ' झाला होता. तेव्हां त्याने आपला मित्र सोमनाथ जादुगाराचा सल्ला घ्यायचे ठरविले.

सोमनाथाने राजाकडून पैसे मिळवायला गोपाळला एक युक्ती चांगली शिकवून दिली.

गोपाळला दररोज दरबारात हजर व्हावे लागे. त्याने गमतीदार चुटके सांगून हसविल्याशिवाय दरबार संपतच नसे. परंतु एके दिवशी तो दरबारात आलाच नाही. त्याच्या गैरहजेरीचे कारण विचारून यायला राजाने नोकरांना पाठविले. नोकरांनी परत येऊन एक विचित्र गोष्ट राजाला सांगितली. म्हणे गोपाळने आपल्या घराच्या तुळईला एक शिंके बांधून त्यावर एका भांड्यात भात शिजवायला ठेवला आहे [illegible] पेटवून ठेवविली आहे. सैपाक झाल्यावर जेवून खाऊन तो दरबारात येणार आहे.

ते ऐकून राजाने विचारले–"गोपाळचे डोके तर फिरलं नाही ना? तुळईला बांधलेल्या शिक्यावरचे भांडे जमिनीवरच्या विस्तवाने कसे काय तापणार?" असे म्हणत राजा स्वतः गोपाळच्या घरी गेला. गोपाळ खरोखरच तुळईला भांडे बांधून ठेवून त्याच्या खाली जमिनीवर विस्तव पेटवीत बसला होता.

गोपाळने चकित होऊन विचारले–"सरकारस्वारी स्वतः आली आहे? ह्या भांड्यात भात शिजल्याबरोबर मी जेवून सेवेला हजर होणार होतो!"

"गोपाळ! तू ही काय थट्टा चालविली आहेस? या विस्तवाची धग त्या भांड्यापर्यंत कशी रे पोचणार? आयुष्यभर तू वाट पहात राहलास तरी भात शिजणार नाही." राजा म्हणाला.

परंतु गोपाळ लगेच म्हणाला–"आपण असे कां म्हणतां? आंच पोचली नाही तर मी आपले नाव बदलून देईन."

"तू दरबारात येऊन हे सिद्ध करून दाखविलेंस तर मी तुला शंभर मोहारा इनाम देईन." महाराज म्हणाले.

गोपाळला तेच हवे होते. म्हणाला–"महाराज! मी उद्यां भरल्या दरबारात हे सिद्ध करून दाखवितो. आज मी जेवल्याशिवायच आपल्याबरोबर निघतो."

दुसऱ्यादिवशी गोपाळ दरबारात एक भांडे, झांकण आणि थोडे तांदूळ घेऊन आला. त्याने भांडे प्रधानाला देऊन नीट पाहून घासून साफ करवून द्यायला सांगितले. नंतर त्याने त्यात तांदूळ घालून पाणी ओतले आणि झांकण घालून बंद केले. ते भांडे एका शिक्यात ठेवून ते शिके धरून उभे रहायला एका दरबाऱ्याला सांगितले. नंतर आठ दहा फुटांवर एक मेणबत्ती पेटवून ठेवली.

"या मेणबत्तीची धग लागून भांड्यांतले तांदूळ शिजून भात तयार होणार आहे." गोपाळ म्हणाला.

त्यानंतर त्याने शिके धरून उभा असलेल्या दरबाऱ्याला विचारले–"भात खदखदण्याचा आवाज ऐकू येतो आहे का?"

दरबारी जवळ कान नेऊन चकित होऊन म्हणाला–"महाराज! खरोखरच खदखदण्याचा आवाज येतो आहे!"

महाराजांनी भांड्याला हात लावून पाहिला ते चांगले तापले होते. ते [illegible] वचन दिल्याप्रमाणे या शंभर मोहोरा!" असे सांगून त्याला शंभर मोहरा दिल्या.

दिवाळसण छान थाटाने झाला. गोपाळच्या जावयाबरोबर जेवायला इतर मित्र मंडळीसुद्धा हजर होती. मेजवानीला सोमनाथसुद्धा हजर होता. गोपाळने सोमनाथला दहा मोहरा प्रेमाची भेट म्हणून दिल्या.

सोमनाथने गोपाळला सांगितली ती युक्ती काय होती? पांढऱ्या चुन्याचे खडे फोडून तांदळा एवढे बारीक केले आणि ते तांदुळात मिसळून ठेवून दिले. वरवर पाहणाराला तांदूळच दिसतात चुन्याचे खडे दिसत नाहीत. पाणी ओतून झांकण बंद केले व मेणबत्ती पेटवून कोठेही ठेवली तरी चुन्याचे खडे पाण्यात विरघळण्यापूर्वी खदखदण्याचा आवाज होणार व भांडे गरम होणारच!

मात्र महाराजांना व दरबाऱ्यांना वाटलं की भात शिजतो आहे.

खरे पिशाच

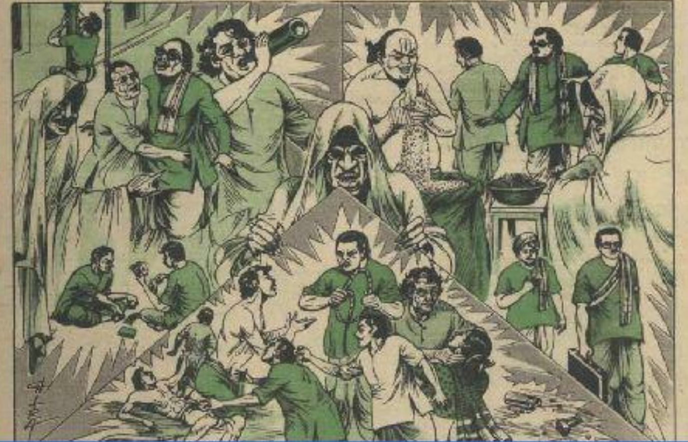
एकदा स्मशानात भुतांच्या मनांत ही शंका उत्पन्न झाली की पिशाच जास्त दुष्ट असतात की माणसे? सर्व तरुण भुतांचं म्हणणं होतं की भुतांची शक्ती माणसांपेक्षां फार जास्त आहे. भुतेच जास्त दुष्ट व क्रूर असतात.

ते ऐकून एका वृद्ध पिशाचाने सुचविले की प्रत्यक्ष अनुभव घेऊनच या गोष्टींचा निर्णय करणे शक्य आहे. म्हणून दोघांतिघां भुतांनी माणसांच्या वस्तीत काही काळ राहून आपला अनुभव सांगावा. ती परत आल्यावरच खरं काय ते कळेल. त्याने तिघां अनुभवी पिशाचांना त्या कामावर नेमले. भूतांनी परत येऊन माणूसच जास्त दुष्ट असल्याचे सांगितले. त्यांपैकी एक म्हणाले–"माणसे चोरी करतात, जुगार खेळतात व दारू पितात. आपल्याला या तिन्हीपैंकी एकाचीही माहिती नाही."

दुसरे म्हणाले–"माणूस दुसऱ्याला फसवितो, दुसऱ्याचे वाईट चिंतितो."

तिसरे म्हणाले–"आपल्यात जशी मैत्री व भ्रातृभाव आहे तसा माणसात नाही. ते आपल्या भाईबंदांना त्रास देतात."

ते ऐकून वृद्ध पिशाचाने निवाडा दिला–"खरे पिशाच माणूसच आहे!"

सल्लागार

फार पूर्वी एका राजाच्या पदरी राजाला सल्ला देण्यासाठी एक सल्लागार काम करीत असे. त्याला साठावे वर्ष लागले होते. नियमाप्रमाणे साठावे वर्ष पूर्ण होताच प्रत्येक सरकारी नोकराला निवृत्त व्हावे लागे. त्या नियमाप्रमाणे राजाच्या सल्लागाराने आपल्या जागी दुसऱ्याला नेमण्याची राजाला विनंती केली. म्हणाला–"महाराज! मी गेली पसतीस वर्षे मनोभावे आपली सेवा केली आहे. गेली दहा वर्षे मी आपल्या मुलाला आवश्यक शिक्षण देत आलो आहे. त्याने या पदावर काम करण्यालायक योग्यता संपादन केली आहे. तेव्हां त्यालाच आपण आपला सल्लागार नेमण्याची कृपा करावी."

राजा हसून म्हणाला–"तुम्ही माझे सल्लागार आहांत, आणि तुमचा तसा सल्ला असेल तर तो मला मान्यच आहे. मी तुमच्या मुलाला सल्ला विचारीत जाईन आणि त्याच्या कामाबद्दल मला खात्री झाली म्हणजे मी त्याला या जबाबदारीच्या पदावर काम करायला नेमेन."

त्याप्रमाणे वृद्ध सल्लागाराच्या पदावर त्याचा मुलगा तात्पुरता काम करू लागला.

काही दिवसांनी राजाने आपल्या नव्या सल्लागाराला बोलावून विचारले–"मला हेराकडून कळले आहे की शेजारचा राजा स्वारी करण्यासाठी तयारी करीत आहे. तर या परिस्थितीत आपण काय करावे?"

नव्या सल्लागाराने सल्ला देण्याऐवजी विचारले–"आपल्या मते काय करणे बरोबर होईल?"

राजा म्हणाला–"शत्रू स्वारी करील त्या पूर्वीच आपण स्वारी करावी?"

"फार छान! तेच योग्य होईल!" नवा सल्लागार म्हणाला.

[illegible] जगाला कसा कळेल? लोक आपलीच चूक दाखवितील. आपलीच प्रजा दोष देईल की विनाकारण शेजाऱ्यावर स्वारी करून त्याचे शत्रुत्व आपण स्वतःवर ओढवून घेतले आहे. प्रजा आपल्या विरुद्ध उलटेल ही!" राजा म्हणाला.

"आपले म्हणणे रास्त आहे. प्रजेची सहानुभूती हवी असेल तर आपल्याला तसे करणे बरोबर होणार नाही." नवा सल्लागार म्हणाला.

"आपण स्वारी न करता रसद, दारूगोळा तयार ठेवून गुप्तपणे शत्रूला तोंड देण्यासाठी सर्व तयारी केली तर बरे होणार नाही का? शत्रूने अकस्मात् स्वारी केली तर त्याला पिटाळून लावून त्याच्यावरच उलटी स्वारी करता येईल! तुम्हांला काय वाटते?" राजाने विचारले.

"ही कल्पना फारच चांगली आहे. याला म्हणतात चाणक्यनीती!" नवा सल्लागार म्हणाला.

राजाने आपल्या नव्या सल्लागाराला निरोप दिला व जुन्या सल्लागाराला बोलवून म्हणाला–"हे पहा, मी विचार करून अनुभव आल्याने सांगत आहे, सल्लागाराचे पद वंशपरंपरागत होऊ शकत नाही. कारण सल्ला देण्याची योग्यता ही वंशपरंपरागत नसते. जात्याच एकेक व्यक्तीत असते. तुम्ही आपल्या मुलाला निरनिराळ्या परिस्थितीत काय करावे याचे शिक्षण दिले असेल. परंतु कोणत्या प्रसंगी कोणता उपाय करावा हे तुमच्या मुलाला कळलेले नाही. त्याला एखाद्या प्रसंगी सल्ला विचारावा तर शेवटी आम्हांला स्वतःच त्या प्रसंगातून बाहेर पडण्यास तोड सांगावी लागत आहे. एकाच समस्येची निरनिराळ्या प्रसंगी निरनिराळी उत्तरे होऊ शकतात. त्यातले बरोबर उत्तर निवडण्याचा विवेक सल्लागारात असला पाहिजे. तो आपल्या मुलात मुळीच नाही. तेव्हा या पदावर मी त्याला नेमले नाही. त्याच्या लायक दुसरे काम शोधून त्याला नेमतो

अघटित

फार प्राचीन काळी कलिंग देशावर आनंदवर्धन नावाचा राजा राज्य करीत असे. त्याच्या पट्टराणीला अनेक वर्षे काही मूल झाले नाही तेव्हां सिंहासनाला वारस हवा म्हणून राजाने दुसरे लग्न केले. त्यानंतर लवकरच दुसरी राणी गरोदर असल्याचे कळले. राजा व प्रजा दोघांच्या आनंदाला पारावार नव्हता. त्याच सुमारास थोरली राणीसुद्धा गरोदर असल्याची शुभवार्ता कळली. सर्वांचा आनंद द्विगुणित झाला.

राजाचे प्रेम दोघां राण्यांवर सारखे होते. त्याच सुमारास एक अघटित घडल्याची बातमी राजवाड्यात पसरली, म्हणे एका हत्तिणीला एक घोडा झाला. ती बातमी ऐकून सर्व चकित झाले. परतु कलियुगात असे काही अघटित घडले नाही तरच आश्चर्य!

नंतर काही दिवसांनी दोघी राण्या एकाच दिवशी आणि एकाच वेळी बाळंत झाल्या. थोरल्या राणीला एक सुंदर पुत्ररत्न झाल्याचे कळले, परंतु धाकट्या राणीच्या पोटी एक मांजर जन्मल्याचे समजले. लोकांनी विचार केला कलियुगात हत्तिणीच्या पोटी घोडा जन्मला तशी धाकट्या राणीच्या पोटी एक मांजर जन्मले असेल. परंतु सिंहासनाला वारस जन्मला होता, म्हणून राजा खूष होता.

हे अघटित घडल्यानंतर काही दिवसांनी एक ज्योतिषी राजाच्या दरबारात आला. त्याला भूत भविष्य काळातल्या गोष्टी सांगता येत होत्या, म्हणे. राजाने त्याला आपल्या युवराजाची जन्मकुंडली तयार करायला सांगितले.

ज्योतिषी थोरल्या राणीच्या महालात गेला व युवराजाची जन्मकुंडली तयार करून म्हणाला–"महाराणी! युवराज आपल्या मातेच्या मांडीवर वाढणार नसून दुसऱ्या कोणत्यातरी स्त्रीच्या दुधावर वाढणार आहे. नंतर मुलाची जन्मकुंडली ग्रहदोषांनी भरलेली आहे. म्हणून त्याला वाढविणारी त्याची ही सावत्र आईसुद्धा फार दिवस जगणार नाही."

ते ऐकून थोरली राणी घाबरून विचारू लागली–"या संकटातून सुटका व्हायला काही तोड नाही का?"

ज्योतिषी म्हणाला–"महाराणी! शांत करून दुष्ट ग्रहांना प्रसन्न करणे फुकट आहे. फसवून काही तरी थातुर मातुर करून पैसे मिळविणारा फसव्या ज्योतिषी मी नाही.

"मग काय तो मार्ग तुम्हीच सुचवा ना!" राणी म्हणाली.

"या मुलाला पाळणारी बाई मेली तर या मुलावर त्यानंतर कोणतीही आपत्ती येणार नाही. तेव्हां मुलाला वांचविण्यासाठी एका बाईचा बळी दिलाच पाहिजे." ज्योतिषी म्हणाला.

मोठ्या राणीने थोडे पैसे देऊन ज्योतिष्याला निरोप दिला आणि तान्ह्या युवराजाला घेऊन धाकट्या राणीच्या महालात गेली. धाकटी राणी आपल्या पोटी मांजर जन्माला आल्याबद्दल दुःखी मनाने बसलेली होती. तिला थोरली म्हणाली–"हे पहा, बाई! मी सर्व ऐकले, त्याबद्दल मला फार वाईट वाटत आहे.- हा मुलगा आपणां दोघींचा आहे. तुम्हीच ह्याला आपल्या मांडीवर वाढवा."

धाकटी राणी थोडी रागाने म्हणाली– "बाई! दुष्ट ग्रह असलेल्या मुलाला वाढवून मी आपल्या जीविताचे वाटोळे करू म्हणता का?"

थोरली राणी पेचात पडली. तिला खरी गोष्ट उघड करून सांगणे आवश्यक वाटले. म्हणून म्हणाली–"बाई! मी खरी-गोष्ट सांगितली नाही, त्याबद्दल मला क्षमा करा! हा मुलगा खरोखरी तुमचाच आहे. तुम्ही गरोदर राहिलात. तेव्हां माझ्या पोटात गोळा उठला. तुम्ही राजमाता झालात तर मला कोण विचारणार? म्हणून मी एक नाटक रचले. मीसुद्धा गरोदर असल्याची अफवा उडवली. माझ्या बोलण्यावर कोणाचा अविश्वास होऊ नये यासाठी मी आणखी एक अफवा उडविली की एका हत्तिणीच्या पोटी घोडा जन्मला आहे. मी तुमच्या बाजूला मांजराचे पिल्लू ठेवून तुमच्या मुलाला आपल्या खाटेवर आणविले. मला त्याबद्दल फार वाईट वाटते. तुम्ही स्वतःच्याच मुलाला संभाळा!"

[illegible] आपल्या मुलाला मांडीवर घेतले व म्हणाली–"अक्का! तुम्ही ती गोष्ट मनाला लावून घेऊ नका! पहिल्याने माझ्या मनात तुमच्यावर थोडा-देखील संशय नव्हता. परंतु माझ्या खाटे-वर मांजराचे पिल्लू पाहून व माझ्या पोटी ते जन्मलेले ऐकून तुमच्यावर मला संशय वाटू लागला. नंतर जुन्या गोष्टी आठवल्या. तुमच्या गर्भारपणाची व हत्तीच्या पोटी घोडा जन्मल्याची गोष्ट खोटया बातम्या असल्याचे कळल्यावर संशय जास्तच वाढला. खरी गोष्ट कळावी म्हणूनच मी एकाला ज्योतिषी म्हणून तुमच्याकडे पाठविले होते. त्याने मी देऊ केलेल्या इनामा खातर मी सांगितल्याप्रमाणे केले. मी रचलेले नाटक यशस्वी झाले. तुमच्या म्हणण्याप्रमाणे हा मुलगा आपल्या दोघींचा आहे. तेव्हां तुम्हांला यापुढे मनाला लावून घेण्यासारखे काही उरलेच नाही. माझे नाटक हे तुमच्या नाटकाचे फक्त उत्तर होते. म्हणून झाले गेले विसरून जा."

किंजल्प पक्ष्यांचे जोडपे

फार प्राचीन काळी काशीच्या राजाच्या पदरी उग्रसेन नावाचा एक मंत्री होता. त्याचा मुलगा जयसेन एक उडाण-टप्पू खुशालचेंडू तरुण होता. एकदां तो आपल्या गुंड मित्रांबरोबर काशीच्या गल्लचातून फिरत असता त्याची नजर राजपुरोहित पुष्य यांची पत्नी पद्मिनीवर पडली. तिचे अप्रतिम सौंदर्य पाहून त्याने तिची शिकार करण्याचे मनाशी ठरविले.

काशीनगरीत तटिल्लता नावाची एक कुंटीण होती. ती दोघां परकी स्त्रीपुरुषांच्या भेटीगाठी करवून देण्यात हुशार होती. जय-सेनने तिला पद्मिनीला त्याच्या जाळ्यात फस-विण्यासाठी सांगितले. तिने विचार केला मदत केल्याचा फायदा पुढेमागे काहीतरी होईलच. परंतु मंत्र्याला कळविल्याशिवाय उलाढाल्या केल्या तर आपलाच गळा फसू नये या हेतूने तिने उग्रसेनाला भेटून त्याचे मत विचारले.

मंत्री ते ऐकून रागावण्याऐवजी थोडा खूषच झाला. त्याने तटिल्लतेला ती कामगिरी चोख बजावायला प्रोत्साहन आणि अगाऊ इनामही दिले. महाराजांची मर्जी मंत्र्यापेक्षा पुरोहितावरच जास्त होती. त्यामुळे पुष्य त्याच्या डोळ्यात सलत होता. त्याच्यावर काहीतरी कुभांड रच-ण्याच्या विचारात तो असता ही नवीन संधी चालून आली. पुष्य व पद्मिनी दंपती आदर्श पतिपत्नी म्हणून राजधानीत प्रसिद्ध होते. बायकोमुळेच पुष्यचा नाव-लौकिक वाढला होता. तेव्हा पुष्यची बायको दुराचरणी आहे हे सिद्ध झाले तर पुष्यचा काटा दूर होईल असे त्याला वाटत होते.

तटिल्लता पद्मिनीला भेटायला गेली. परपुरुषगमनार्थ तिचे मन वळविण्याचा प्रयत्न करून पाहिला. पद्मिनीने जास्त

विरोध केला नाही. फक्त एवढेच विचारले की तिच्याशी प्रेम करणारी ती व्यक्ती कोण आहे? तटिल्लता आनंदाने म्हणाली– "तुझ्यावर जीव ओवाळून टाकायला तयार झालेली व्यक्ती म्हणजे मंत्री उग्रसेनाचा मुलगा जयसेन आहे."

"परंतु कोणी हे पाहिले किंवा कोणाला ते कळले तर?" पद्मिनीने विचारले. परंतु तटिल्लतेने त्या बद्दल तिला निश्चित रहायला सांगितले.

त्यानंतर तटिल्लता उग्रसेन मंत्र्याला म्हणाली–"आपण कारण काढून पुरोहिताला चार दिवस राजधानीबाहेर पाठविण्याचा उपाय करावा."

[illegible] गेला. म्हणाला–"महाराज! मी किजल्प नावाच्या पक्ष्यांच्या एका विचित्र जोडप्यां-विषयी ऐकले आहे. ते माणसांच्या भाषेत बोलतात, ज्या राजाच्या जवळ तो किजल्प पक्षी असतो तो चक्रवर्ती होतो. आपण लवकरच तो पक्षी मिळविला पाहिजे."

"ते पक्षी कोठे राहतात?" राजाने औत्सुक्याने विचारले.

"हिमालयातल्या एका गुहेत राहतात. त्यांना मंत्रबळाने वश करावे लागते. आपल्या राजपुरोहितांना हे काम करतां येण्यासारखे आहे." मंत्री म्हणाला.

त्यानंतर किजल्प पक्ष्याला आणायला राजपुरोहिताला हिमालय पर्वतात पाठ-वायचे ठरले. राजाची आज्ञा होताच पुरोहित घरी आला. त्याच्या चेहऱ्यावर काळजी दिसत होती. ती ओळखून पद्मिनीने कारण विचारले. पुष्य म्हणाला–"किजल्प पक्षी ही काय भानगड आहे, मला माहीत नाही. परंतु राजाज्ञेचे पालन करण्यासाठी मला हिमालययात्रेला निघाले पाहिजे.

"त्यात महाराजांचा हात जास्त असेलसे मला वाटत नाही. आपण हिमालय प्रवासाला निघण्याचे सकाळी सोंग करून निघा आणि काळोख पडल्यावर रात्री घरी [illegible] गोष्ट मी पाहून घेते." पद्मिनी म्हणाली.

पुरोहित बायकोच्या सल्ल्याप्रमाणे दुसऱ्या दिवशी उजाडताच हिमालय यात्रे-साठी निघाला आणि मध्यरात्र उलटल्यावर वेष पालटून घरी परतला. बायकोने सुचविलेल्या जागी तो लपून बसून राहिला.

दुसऱ्या दिवशी संध्याकाळी तटिल्लता जयसेनला बरोबर घेऊन राजपुरोहिताच्या घरी आली. पद्मिनी नटून थटून तयार होऊन बसली होती. तिने स्मित करून दोघांचे स्वागत केले. एका सुंदर रेशमी शाल अंथरलेल्या जागी दोघांना बसायला सांगितले. त्या आसनावर पाऊल टाकताच दोघे एका खड्ड्यात जाऊन पडले आणि ओरडू लागले. बसायला जी गादी घातली होती ती एका खड्ड्यावर अंथरलेली होती. पद्मिनीने त्या खड्ड्यावर फळी वगैरे टाकून तो खड्डा बंद केला. त्या दोघांना तीन दिवस त्या खड्ड्यातच पडून राहू दिले. दररोज दुपारी त्यांना खायला काहीतरी आणून खड्ड्यात टाकीत असे.

चवथ्या दिवशी तिने राजाकडे निरोप पाठविला की तिच्या पतीने मंत्रबळाने हिमालय पर्वतावर किजल्प पक्ष्याचे एक जोडपे धरले आहे आणि राजधानीला परत येत आहेत. ती बातमी राजधानी भर पसरली. किजल्प पक्ष्यांना पाहण्यासाठी राजाच्या पाठोपाठ प्रजादेखील निघाली. इकडे पद्मिनीने आपल्या नोकरांकरवी

आपल्या कैद्यांना खड्ड्यातून बाहेर काढविले. त्यांच्या अंगाला विविध रंगांच्या पक्ष्यांची पिसे चिकटविली आणि दोघांना लाकडाच्या एका पिंजऱ्यात बंद करून पिंजरा जंगलात नेऊन ठेवविला.

दुसऱ्या दिवशी राजपुरोहित किंजल्प पक्ष्यांना घेऊन आल्याचे व जंगलात राजधानी बाहेर पोचला असल्याचे वृत्त राजधानीभर पसरले. ती बातमी कळ-ल्यावर महाराजांबरोबर मंत्री दरबारी आणि प्रजा सर्व पक्षी पहायला निघाले. पुरोहित पिंजऱ्यासह राजासमोर आला.

राजपुरोहित पुष्याने पुढे येऊन निवेदन केले–"महाराज! हेच ते पक्ष्याचे जोडपे आहे. यांपैकी एक नर आहे व एक मादी. दोन्ही माणसांच्या भाषेतच बोलतात. राजाने पिंजऱ्याच्या अगदी जवळ जाऊन पक्ष्यांकडे लक्षपूर्वक पाहिले. दोन्ही पक्ष्यांच्या कां कोणास ठाऊक माना खालीझालेल्या होत्या.

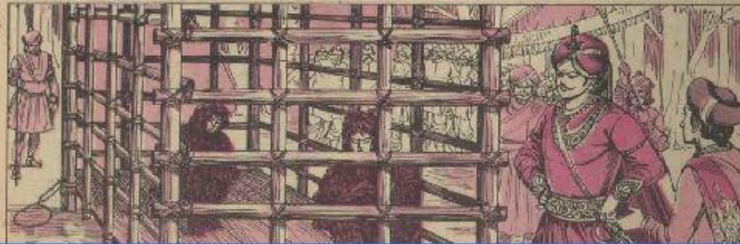
राजा म्हणाला–"परंतु मला तर ते अद्‌भुत पक्षी दिसत नाहीत. पक्ष्यांची पिसे [illegible] आहेत."

"महाराज किंजल्प पक्ष्यांची बरोबर माहिती आपले मंत्री उग्रसेन यांनाच आहे. त्यांच्याकडूनच सर्व माहिती विचारून घेण्याची कृपा करावी!" पुरोहित म्हणाला.

राजाने लगेच उग्रसेनाला समोर यायला सांगितले. आपल्या मुलाला व तटिल्लतेला पिंजऱ्यात त्या स्थितीत पाहून उग्रसेन थरथर कापू लागला आणि मान खाली करून काही बोलल्या शिवाय स्वस्थ उभा राहिला.

तेव्हा पद्मिनीने घडलेले सर्व वृत्त अथ-पासून इतिपर्यंत सांगितले. राजाने पद्मिनी व पुष्य दोघांची पाठ थोपटली. दुष्टांचा मानभंग इतक्या चातुर्याने साधल्याबद्दल पद्मिनीचा सत्कार केला.

उग्रसेनाला मंत्रीपदावरून काढून टाक-ण्यात आले आणि त्याचा मुलगा जयसेन याला आणि तटिल्लतेला तंबी देऊन राज्याबाहेर पाठवून दिले.

मरणाची भीती

एकदा एका साधूच्या एका शिष्याने गुरूला आपल्या घरी भिक्षेसाठी बोलाविले. साधूला पंचपक्वान्नांचे जेवण घालून त्याने आपल्या गुरूला विचारले–"बुवा! सकाळपासून संध्याकाळपर्यंत अनेक पापे हातून घडतात. मग आपण पापरहित जीवन कसे काय घालविता?

"ते सर्व राहू दे! प्रथम हे लक्षात ठेव की तुझ्या घरात कोणीतरी एका आठवड्यात मृत्यूच्या दाढेत सापडणार आहे!" असे सांगून साधू निघून गेला.

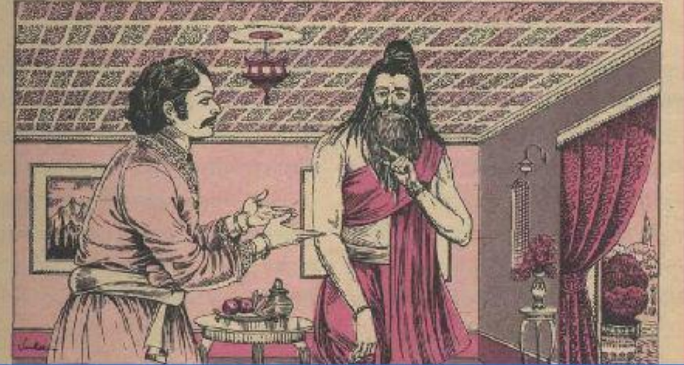
शिष्य घाबरून गेला. त्याने आपल्या कुटुंबातील सर्व लोकांना एकत्र करून, कुटुंबावर कोणाचे किती कर्ज आहे आणि कोणाकडून किती येणे आहे, हे सविस्तर समजावून सांगितले. त्यानंतर तो जपतप व अनुष्ठानाला बसला. रात्रंदिवस सर्व वेळ त्याने त्यातच घालविला. एक आठवडा संपला. साधूने सांगितलेला दिवस उजाडला.

साधूला भेटायला शिष्य निघाला. तेवढ्यात साधू येऊन पोचला.

साधूने शिष्याला विचारले–"बेटा! तू या आठवड्यात किती पापे केलीस?"

"बुवा! मृत्यूला समोर पाहून पापाकडे मन कसे वळणार? मी एकदेखील पाप केलेले नाही." शिष्य म्हणाला.

"मी, तुला मरण येईल असे सांगितले होते का? आज उद्या तुझी म्हातारी गाय मरणार आहे. तूच आपल्या प्रश्नाचे उत्तर दिले आहेस. माझ्यासारखे लोक मृत्यूला एक क्षणभरही विसरत नाहीत म्हणून पाप केल्याशिवाय जगता येते."

कट

रामपूर गावातले शेतकरी अशिक्षित व भोळेभाबडे होते. कोणी त्यांच्यावर थोडा जरी उपकार केला तर ते दुप्पट किंवा तिप्पट प्रत्युपकार करीत व आयुष्य-भर त्याच्याशी कृतज्ञ रहात. या भोळ्या-भाबड्या शेतकऱ्यांना लुबाडणारे तीन जण त्या गावात रहात. पहिला होता, व्यंकोब-राव कुळकर्णी, दुसरे होते गुणाजी पाटील व तिसरे होते दीक्षित वैद्यबुवा.

व्यंकोबराव शेताचे खरेदी व विक्रीखत तयार करताना काही तरी कारण सांगून म्हणे–"हे शेत असे कसे विकणार हो? नव्या कायद्याप्रमाणे वारसाने लिहून दिलेले हे अधिकारपत्र कुचकामाचे आहे.......... शिवाय तुम्ही कर जमा करायला जो उशीर लावला त्याचा दंड भरावा लागेल." परंतु तो मोठा देवभक्त असल्याचे सोंग उत्तम करी. लोकांचा त्याच्या भक्तीवर विश्वास पण बसे.

गुणाजी पाटील स्वतःला मोठा दानशूर म्हणवी. तो, गरीब शेतकऱ्यांच्या घरी कोणी मेले, लग्नकार्य असले किंवा शेतीची कामे थांबली असली तर कर्ज देई व दामदुप्पट व्याज वसूल करी. तो सहानु-भूतीचा आव आणून म्हणे–"हे बिचारे कर्ज मागायला येतात. मी तरी ही एवढी इस्टेट बरोबर घेऊन जाणार आहे का?"

वैद्यबुवा लहानसहान ताप आला की तापांची निरनिराळी नावे घोकू लागत. नको ते औषध देऊन ताप वाढला म्हणजे म्हणत–"आतां सामान्य औषधे देऊन भागणारी गोष्ट नाही. सुवर्णभस्म द्यावे लागणार. माझ्या मेहनतीखातर काही खर्च करण्याचे कारण नाही. सुवर्णभस्म तयार करायला जो गोवऱ्यांचा व इतर खर्च होईल तेवढाच मी घेईन."

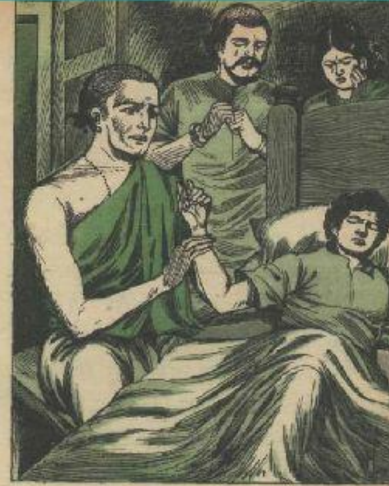
लबाडीत. असाच एकदा व्यंकोबरावांचा मुलगा नरहरी एकाएकी आजारी पडला. त्याच्या लग्नाची तयारी चालू होती. अशा परिस्थितीत व्यंकोबरावांनी वैद्यबुवांकडे बोलावणे पाठविले.

वैद्यबुवा नरहरीची नाडीपरीक्षा करून सुस्कारा सोडीत म्हणाले–"व्यंकोबराव! हा आजार भयंकर आहे. सर्व अंगात विष व्यापलेले आहे. उशीर लावला तर जिवाला धोका आहे. अगस्त्यशास्त्रात वर्णिल्याप्रमाणे सुवर्णभस्माचा प्रयोग करावा लागणार. फक्त चार तोळे सोन्याची गरज आहे."

आपल्या मुलाच्या अंथरुणाजवळ उभी राहून सर्व प्रकार ऐकत असलेल्या पद्मा-वतीने चटदिशी हातातल्या पाटल्या काढून वैद्यबुवांच्या हातात दिल्या. बायको, विचा-रले तर काही कमी जास्त बोलेल या विचाराने व्यंकोबराव गप्प राहले.

एक आठवडाभर नरहरीच्या तब्येतीत फारशी सुधारणा झाली नाही. परंतु दुसऱ्या आठवड्यात ताप उतरला.

पुढे काही दिवसांनी वैद्यबुवा व्यंकोब-रावांच्या घरी धावऱ्या धावऱ्या येऊन म्हणाले–"अहो व्यंकोबराव! माझ्या घरात चोरीझाली हो. चांदीसोन्या बरोबर मुलीच्या नावावर तिच्या नावाने पांच एकराची

नारळाची बाग लिहून ठेवली होती तो कागददेखील उचलून नेला हो! मी ती बाग तिच्या लग्नाच्या वेळी हुंडा म्हणून देणार होतो."

"वैद्यबुवा! माझ्याकडे तक्रारी आल्या आहेत की तो कागद खोटा आहे. तो कागद तुम्हीच लिहून तयार केलात आणि बहीण वारल्यावर तिच्या अंगठ्याचा खोटा ठसा त्यावर उमटवून ठेवलात. पोलीस ठाण्यावरून माझ्याकडे ठाणेदाराचे चवकशी करायला पत्र आले आहे." व्यंकोबरावांनी थाप मारली.

वैद्यबुवा घाबरले. रडक्या स्वरात म्हणाले–"वहिणीचे दीर व सासरची इतर

मंडळी तिच्या इस्टेटीचे वाटोळे करतील म्हणून मला हे सर्व करावे लागले. आतां तुम्हीच उद्धार केलात तर होणार."

व्यंकोबराव थोडा वेळ गंभीर विचारात गढल्यासारखे होऊन म्हणाले–"हे पहा, तुमच्या मुलीच्या नावावर लिहून ठेवलेला कागद कोणाच्या हाती लागला तरी त्याचा त्याला फायदा होणार नाही. परंतु तो हातात नसल्यामुळे तुमचा बागेवरचा अधिकार मात्र राहणार नाही. मी जिल्ह्याच्या कचेरीत जाऊन कोतवालाच्या हातावर काहीतरी ठेवून तुमचा कागद चोरणाऱ्याला कैद करवितो. तुमचा कागद नक्की तुम्हांला परत मिळेल. परंतु ही गोष्ट या कानाची त्या कानाला कळतां कामा नये. या करितां खर्च फार करावा लागेल, एवढं लक्षात असू द्या.

"माझे चांदीसोने सर्व चोरीला गेले. तेव्हां गुणाजीकडून कर्ज घेणे हा एकच मार्ग उरला आहे. मी एक हजार घेतो. तुम्हीच या संकटातून मला वांचवा." वैद्यबुवा म्हणाले.

"वैद्यबुवा! अहो एका हजाराने काम भागण्यासारखे आहे का? या पोलीसांचा खाक्या तुम्हांला माहीतच आहे! म्हणून मी तुम्हांला एक उपाय सुचवितो. तुमचं नुकसान होणार नाही आणि मला विनाकारण धावपळ करावी लागणार नाही. तुम्हांला ती युक्ती मान्य आहे का सांगा!" व्यंकोबरावांनी जाळे टाकले. वैद्यबुवांना त्यांची अट मान्य करावी लागली.

दुसऱ्या दिवशी अर्धी रात्र लोटल्यावर वैद्यबुवांच्या घराला आग लागली. गावकऱ्यांनी आग विझवायला धावपळ केली. परंतु घर जळून गेले.

वैद्यबुवांची बायको छाती बडवून खूप रडली. "आम्ही मुलीच्या लग्नासाठी जे थोडे जमा केले होते सर्व जळून कोळसा झाले. आता मुलीचे लग्न कसे व्हायचे?"

"ऐक ग, एक क्षणभरदेखील यापुढे या गावात आपण रहायचे नाही. मी आजपर्यंत मोफत औषधे वाटली आणि हेच लोक आता माझ्यावर असे उलटले. न्याय नावाची गोष्ट जगात राहली नाही." असे म्हणत नवराबायको गाव सोडून जाण्याच्या तयारीला लागले.

गावकरी आश्चर्यचकित होऊन ते सर्व दृश्य पहात उभे होते. तेव्हां पाटीलसाहेब ओरडून म्हणाले–"वैद्यबुवा! कोठे निघालात गाव सोडून? कोणातरी दुष्टाची ही कामगिरी आहे. त्यासाठी सर्व गावकऱ्यांना नावे ठेवणे बरोबर होणार नाही. आम्ही सर्व गावकरी मिळून तुम्हांला एक टुमदार घर बांधून देतो, म्हणजे चोरांची किंवा आगीची भीती उरणार नाही. तुम्ही गाव सोडून निघून गेलात तर गांवकऱ्यांचा इलाज कोण करणार?" वैद्यबुवा मौनपणे सर्व ऐकत बसून राहिले.

पाटलाने गावकऱ्यांकडे वळून विचारले–"मी म्हणतो आहे, ते मान्य आहे का सर्वांना?"

